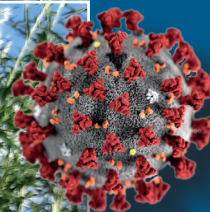

opdatering

Årbog for Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum

2020

opdatering

Årbog for Vardemuseerne &
Ringkøbing-Skjern Museum 2020

opdatering
Årbog for Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum 2020

© Forfatterne, Vardemuseerne
& Ringkøbing-Skjern Museum 2021

Redaktion: Caroline E. Larsen og Tine Lorange

Korrektur: Harriet Ludvigsen

Grafisk tilrettelæggelse: Tine Lorange

Fotos og illustrationer: med mindre andet er angivet ved
de enkelte fotos og illustrationer tilhører billedmaterialet
i denne bog Vardemuseerne, NaturKulturVarde,
Ringkøbing-Skjern Museum eller Arkæologi Vestjylland

Alle kort og ortofotos: ©Geodatastyrelsen

Skrift: Myriad Pro

Papir: MultiArt Silk 130g

Omslag: 1/s 260g

Tryk: PE Offset, Varde

ISBN 978-87-93713-24-6

ISSN 1903-9581

Kære læser!

I hænderne har du lige nu den mest omfangsrige årbog i serien *opdatering*, vi foreløbigt har udgivet.

Med aflyste studieture, hjemsendelse på lønkompensation, trykning af hundredvis af blå Corona-skilte og intensiv styring af museumsgæsters adgang til museerne har Corona været *top of mind* hos alle museumsfolk i år. Vi har selvfølgelig indsamlet til fremtidens fælles hukommelse om hvordan den verdensomspændende pandemi har påvirket os alle, men trods alt med større mulighed for at bremse sygdommens konsekvenser end da Den Spanske Syge hærgede for et århundrede siden.

22 artikler og fem årsberetninger fra museumsforeningerne vidner om at 2020 på trods af COVID-19 var et meget produktivt år for Vardemuseerne og Ringkøbing-Skjern Museum. Fra hjemmearbejdspladser er der blevet forsket i samlinger og historier, udviklet nye undervisnings- og formidlingsprojekter og lagt nye planer for nye museer og udstillinger, ligesom der er blevet lavet flere arkæologiske udgravninger end i noget tidligere år.

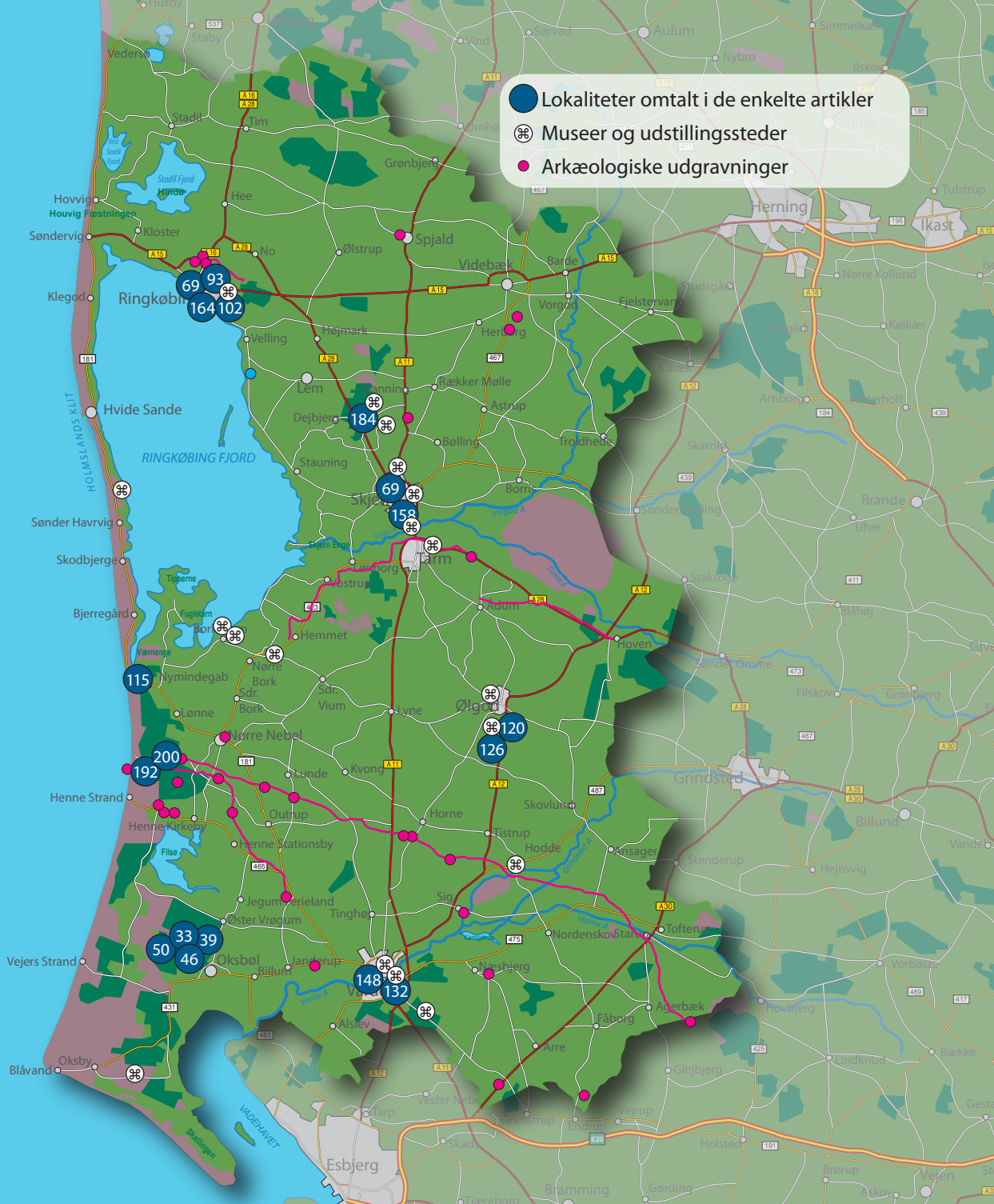
At arbejdet på de to museer virkelig spænder vidt, er årbogen her det meget synlige bevis på. Fra orkideer, der

atter står i fuldt flor i Bjørnemosen, til flygtninge fra kriser i store dele af verden, der finder nyt fodfæste i Danmark. I *opdatering* kan læseren på trods af at lufttrafikken for tiden er standset, flyve fra flygtninge i Oksbøl over de topede brosten i Ringkøbing og helt til ismasserne, der både gjorde det muligt og besværligt for Mylius-Erichsen at tage på fatal Grønlandsekspedition. Og selvom vi ikke fysisk kan rejse ud i verden lige nu, har elever fra egnenes gymnasier taget med projektet Voyager på ekspedition i al den læring, der kan komme gennem et læringsforløb på museet.

Fra siderne blander duften af nyhøvede skibsplanker til en rekonstrueret åledrivrøse sig med jordduften fra de kilometervis af arkæologiske udgravninger på de trans-europæiske energiledninger Viking Link og Baltic Pipe. Fra Ludolf Nielsens refugium fra krigen i Nymindegab lyder tonerne fra hans kompositioner. Og fra de lavloftede stuer tæt på det, der blev til Hjeddning Andelsmejeri, strømmer det største håb af alle: at vi som menneskehed og land klarer os allerbedst, når vi gør os stærke sammen, og lader de demokratiske principper danne vejen for vores fremtid!

Med håb og ønsket om fornøjelig læsning!

Mette Bjerrum Jensen og Claus Kjeld Jensen

- Lokalteter omtalt i de enkelte artikler
- ☒ Museer og udstillingssteder
- Arkæologiske udgravninger

69 93
164 102

184

69 158

115

200 192

120 126

33 39

50 46

148 132

Indhold

- 6** Museumsforeningernes årsberetninger
- 16** Det forår da tyskerne ikke kom
Af Caroline E. Larsen
- 22** Du læser nok den her, når jeg er død
Af Søren Stubkjær, Marianne Sørensen & Pernille Ø. Sørensen
- 33** FLUGT er på vej!
Af Anne Sofie Vemmelund Christensen
- 39** "Vi troede ikke krigen ville ramme os"
Af Malene Frosch Langvad
- 46** At grave dybt i skattekisten
Af Matthias Bøgeskov Lageri
- 50** En mail fra Amsterdam
Af John V. Jensen
- 69** Hovedpersoner fra Ringkøbing og Skjern 1880-1921
Af Christian Ringskou
- 93** Mellemgade
Af Christian Ringskou
- 102** "Sneen dækker nu ligene af de tre tapre"¹
Af Minna Kanzler Hemmet
- 115** Komponisten i malerkolonien
Af Jens Cornelius
- 120** Hjedding Andelsmejeri
Af Søren Stubkjær
- 126** Hvad majsen gemte
Af Troels Riknagel
- 132** "og Malingen er slet"
Af John V. Jensen
- 148** Vardes Jellingsten
Af Lene B. Frandsen
- 158** Flight Sergeant George Fullerton
Af Georgina Vestergaard
- 164** ULF
Af Olav Martinsen
- 172** Projekt VOYAGER
Af Troels Riknagel
- 184** Orkidéengen i Bjørnemosen
Af Sabine Jensen
- 192** Det er gas!
Af Lene N. Hansen & Karen B. Fisker
- 200** Viking Link
Af Line Lerke & Rachel Facius Andersen
- 212** Årets gang i ArkVest
Af Lene B. Frandsen & Poul Krogh Jørgensen
- 216** Årets udgravninger
Af arkæologerne i ArkVest
- 240** Tidstavle

Vardes Jellingsten

– nu igen i farver

Af Lene B. Frandsen

Museets Jellingsten var slidt af vind og vejr og trængte til en opfriskning.

Der er nok mange, som er gået forbi Varde Museums gamle udstillingsbygning på Lundvej 4 i Varde, på vej ned til Minibyen eller Arnbjergparken og har tænkt, hvad i alverden Jellingstenene laver her. De fleste er nok klar over, at der er tale om kopier, og at de ægte stadig står trygt og godt ved siden af kirken i Jelling. Dem bliver der passet godt på. I 2011 fik de tilmed en klimastyret glasoverdækning. Ca. 1000 års vind og vejr havde selvfølgelig slidt på overfladen og et tilfælde af graffiti fremskyndte processen med at få stenene bragt i sikkerhed i specialfremstillede monter.

Vardes Jellingsten er i virkeligheden ikke lavet af sten, men er cementkopier og ikke 1000 men godt 100 år gamle. De er også blevet slidt af vind og vejr og her i 2020, hvor

Erik Moltke

Runolog Erik Moltke (1901-1984) var en af vores foreneste kendere af runesten. Erik Moltke udgav sammen med Lis Jacobsen *Danmarks Runeindskrifter* i 1941-42. I 1976, samme år som han farvelægger Vardes runesten, udgiver han grundbogen *Runerne i Danmark* og deres oprindelse. I den forbindelse vaskede, fotograferede og nærstuderede han hver eneste runesten i Danmark. Han ydede også bidrag til kunsthistorien som redaktør ved Nationalmuseets publikation *Danmarks Kirker* fra 1937 og som ledende redaktør fra 1948-71.

Farvevalget

Ved udgravningen af Gorm den Gamles høj i Jelling fremkom der forskellige trægenstande. Farverne på de 1000-årige træstykker er ifølge forskerne ikke længere tydelige, men ved hjælp af kemiske undersøgelser har det været muligt, at spore pigmenter fra de forskellige farver, hvid, rød, grøn, sort og gul. Men der er stadig stor usikkerhed omkring styrken på farverne.

Den blå farve Moltke valgte til dyret på Vardes Jellingsten, er inspireret af endepladen fra en sten-kiste fundet på gravpladsen ved St. Pauls Cathedral i London. Kisten er prydet af et dyr der minder om Jellingdyret, på Londondyret fandtes blåsorte farverester. Moltke valgte at male Kristusfiguren hvid – fordi de skriftlige kilder fra vikingetiden kalder Kristus for Hvide Krist. Placeringen af de øvrige farver er intuitive: grønt til bladrankerne gult til dekorationer og rødt til de kraftfulde runer. Resultatet blev under alle omstændigheder meget farvestrålende og ville sikkert være faldet i vikingernes smag.

Jellingstenen nymalet i 1976 af Erik Moltke.

museets facade har fået en ordentlig overhaling, blev det besluttet også at friske runestenene op. Runerne og motiverne er tidligere blevet malet op. Første gang i 1976 og igen i 1988. Denne gang har vi på Vardemuseerne prøvet at følge processen fra 1976, idet det dengang var runeeksperten Erik Moltke og hans kone arkitekturhistoriker Elna Møller, som selv og fandt frem til farvesammensætningen og malede stenene.

Der var dengang tale om et virkeligt ekspertteam, med stor viden om vikingetid og middelalder. Ægteparret blandede malingen efter en middelalderopskrift på temperafarver bestående af linolie, æg og farvestof. Der er ikke fundet farvespor på de originale Jellingesten, så man kan

ikke vide om de overhovedet har været bemalet, men det er meget sandsynligt, og Moltkes valg af farver bygger på et velovervejet grundlag. Vikingerne anvendte jordfarver og her kendes; hvid, sort, rød, gul og blå og ved blanding af de sidste to, også grøn.

Varde Museum og Jellingstenene

De to Jellingstenskopier er skænket af grosserer Cornelius Stau, der sammen med hustruen Elisabeth stiftede Varde Museum i 1912. Cornelius og Elisabeth Stau boede i København, men stammede begge fra Vardeegnen og havde stor kærlighed til Varde by. Da de aldrig selv fik

børn, brugte de en del af deres betydelige formue på Varde Museum. Museumsbygningen er tegnet af slotsarkitekt Thorvald Jørgensen, der bl.a. stod bag tegningerne til Christiansborg Slot i København. Til at opføre museet, havde man en af byens dygtigste murermestre H.F. Hansen. Cornelius Stau styrede selv byggeriet og indretningen af huset, som stod færdigt i 1914. Han lagde samtidig grunden til Varde Museums store maleri- og kunstindustri-samling – mange af de genstande som indgik i museets samling, kom direkte fra ægteparrets stuer. Det var ikke bare dyre antikviteter Stau ønskede at udstille i det

nye museum, men også egnstypiske ting som jydepotter og etnografika fra fjerne egne som Afrika og Grønland. Vardenserne skulle på museet have mulighed for at stifte bekendtskab med stort set alt fra fornem kunst, grønlandske slædehunde, strudseæg fra Afrika, bondekultur og ikke mindst Danmarks oldtid. I 1915 forærede ægteparret museet et par kopier af guldhornene. Elisabeth var desværre alvorligt syg og døde samme år. Efter hustruens død besluttede Cornelius Stau også at skænke et par nøjagtige kopier af de to Jellingsten til museet. Hans ønske om, at gaven måtte blive afsløret på Elisabeths fødselsdag den

Kopien af den store Jellingsten på sin oprindelige plads foran museet.

16. december, blev fulgt, og de monumentale afstøbninger udført af Hans Christian Berg blev anbragt lige foran museets hovedindgang i 1918. De blev senere flyttet til deres nuværende plads nordøst for museet.¹

Jellingstenskopier i hele verden

Der står eller har stået kopier af Harald Blåtands runesten flere steder i verden. Nogle er egentlige kopier, andre har i højere grad karakter af at være rekonstruktioner. Flere er oprindeligt skabt i forbindelse med danske udstillinger; fx var der en kopi med på Verdensudstillingen i Paris, da den åbnede i maj 1889. Udstillingen dækkede næsten en kvadratkilometer, og ved indgangen til området stod ingeniøren Gustav Eiffels tårn, der endnu i dag er et af Paris' vartegn. Blandt mange tusinde udstillere deltog Danmark med en udstilling om dansk arkæologi. Den var arrangeret af arkæologen Sophus Müller, der havde været knyttet til Oldnordisk Museum i København siden 1878. De danske oldsager var ordnet i tre monter alt efter deres oprindelse i stenalderen, bronzealderen eller jernalderen. Udstillingen gav et overbevisende indtryk af den banebrydende teori bag dansk arkæologisk forskning – Christian Jürgensen Thomsens tre-periode-system fra 1836. Blandt genstandene fra jernalderen så man det lille sølvbæger fra Nordhøjen i Jelling, og ved indgangen til udstillingen stod kopien af Harald Blåtands store runesten.² Stenen er i dag i dårlig forfatning og er ikke længere udstillet. I Rouen kan franskmandene dog stadig opleve en Jellingsten. Kopien af Harald Blåtands store runesten fik byen i 1911 skænket af Carlsbergfondet i anledningen af 1000-året for oprettelsen af hertugdømmet Normandiet og vikingekongen Rollos dåb. Afstøbningen er udført af billedhuggeren H. Chr. Petersen, og kopien står i dag i parken Jardin de l'Hôtel de Ville.

Der har også været to Jellingsten i Amerika. Den første var med da Verdensudstillingen åbnede i San Francisco i 1915 i anledning af færdiggørelsen af Panamakanalen mellem Atlanterhavet og Stillehavet i august 1914 og 400-året for spanieren Vasco Núñez de Balbaos opdagelse af

Stillehavet fra den Nye Verden. Idéen om en dansk bygning var opstået allerede i 1909, og planerne blev ført ud i livet efter en indsamling blandt de danske i Amerika. Rummene i huset mindede om en hyggelig lejlighed med mødeværelser og en stor sal. Her kunne den besøgende for en stund føle sig hensat til Danmark. På forsiden af bygningens hovedtårn var anbragt gipsmodeller af Lurblæserne på Rådhuspladsen i København, og ved tårnets fod stod en kopi af Harald Blåtands store runesten. Hvor denne kopi endte er uvist.³ Til gengæld står der stadig en runestenskopi foran Den danske Kirke i Yorba Linda i det sydlige Californien. Indtil 1993 stod den foran ØK-fabrikken Danola i City of Commerce øst for Los Angeles. Kopien er udført i 1965 som gave fra JAKA (Jyske Andelsslægteriers Konservesfabrik) til ØK – det Østasiatiske Kompagni i Los Angeles.⁴

På domkirkepladsen i den hollandske by Utrecht står der også en kopi af Harald Blåtands runesten fra Jelling. Denne sten er skænket af Foreningen af danske venner af Holland i anledning af Utrecht Universitets 300-års jubilæum i 1936. Bag gaven stod Gustav Lind, grundlæggeren af Trapholt Kunstmuseum i Kolding.

Endnu en afstøbning af den berømte runesten blev i 1948 rejst foran hovedindgangen til Victoria and Albert Museum i London i anledning af en officiel udstilling om danske kunstskatte gennem tiderne. Afstøbningen var

fremstillet i Danmark som en tro kopi af originalen i Jelling. Nationalmuseet ønskede dog ikke at få den 11 ton tunge sten retur efter udstillingens ophør, da der allerede stod en kopi i gården på Nationalmuseet i København (det er den der i dag kan ses i Hvidovre). Stenen blev senere flyttet til Den danske Kirke i London, St. Katherine's nær Regent's Park.⁵

Udenfor Den danske Ambassade i Tokyo står en kopi af Harald Blåtands runesten i plastik. De to billedsider er gengivet i kopi, mens originalens tekstsider mangler. Kopien er fremstillet af Nationalmuseet til en vikingeudstilling, der blev vist i Tokyo og flere andre japanske byer i 1975 og 1976.⁶

Der er ingen tvivl om, at vi danskere er umådelig stolte af Jellingstenen, og man har gennem tiden gjort sig store anstrengelser for, at Kong Haralds sten skulle være kendt i hele verden. Siden med Kristus pryder første side af alle danskere pas og er dermed med til at identificere en dansk statsborger i alverdens paskontroller.

Hvad er det nu med de Jellingsten?

Der står i dag to runesten tæt ved Jelling Kirke; en stor og lille. Den lille er den ældste og blev rejst ca. 950 af kong Gorm over hans dronning Thyra. Den store er rejst ca. 965 af Harald Blåtand over sine forældre kong Gorm og dronning Thyra.

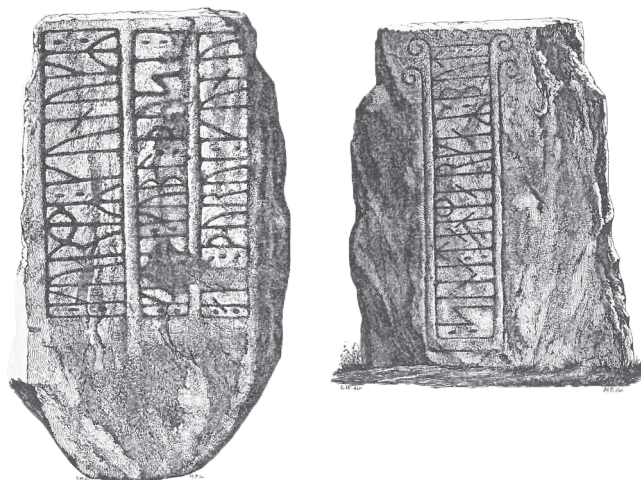
Den lille Jellingsten – Gorm den Gamles runesten

Her er tale om en typisk runesten. På forsiden er der tre runebånd og på bagsiden er der ét – alle lodrette. Runerne læses nedefra og op startende nederst i venstre hjørne:

Gorm konge gjorde disse kumler efter Thyre, sin kone, Danmarks bod.

De sidste ord tolkes gerne som Danmarks pryde.

Den eneste dekoration er to krøller på hver side af runebåndet på bagsiden, som tidligere blev tolket som spiralornamentik, men som i dag tolkes som to meget dårlige bevarede ormehoveder.⁸ Muligvis har Gorms runesten oprindeligt stået i stævnen af en kæmpestor skibssætning. Den står i hvert fald ikke på sin oprindelige plads nu, til

Sideflader af den lille Jellingsten – Kong Gorms runesten. Tegning: Julius Magnus-Petersen, *De Danske Runemindesmærker*, 1914.⁷

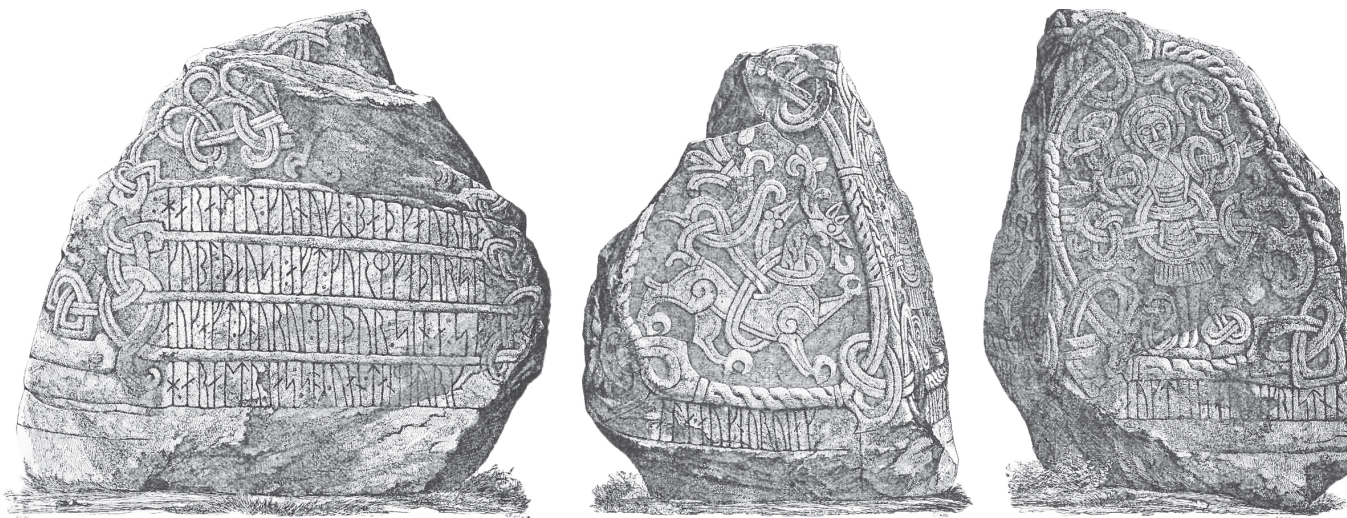
forskil fra den store Jellingsten, som stadig står hvor den blev anbragt i vikingetiden.

Den store Jellingsten – Harald Blåtands runesten

Her er tale om verdens største runesten, også kendt som Danmarks dåbsattest, og et af Danmarks væsentligste fortidsminder. Runestenen har tre sider og til forskel fra Gorm den Gamles runesten er inskriptionerne her vandrette, hvilket er noget nyt, præget af inspiration udefra. Sammen med billedmotiverne minder det om de illuminerede håndskrifter, som i samtiden kendtes fra bl.a. det tyske kejserrige. Teksten begynder på siden med de fire runebånd og slutter på siden med Kristus – den læser:

Harald Konge bød gøre disse kumler efter Gorm sin fader og efter Thyre sin moder, den Harald, som vandt sig hele Danmark, og Norge, og gjorde Danerne kristne.⁹

Kong Harald sætter altså et minde over sine forældre, men nok allermest over sig selv. Han har tydeligvis været stolt

Sideflader af Kong Haralds runesten. Tegning: Julius Magnus-Petersen, *De Danske Runemindesmærker*, 1914.¹⁰

over sine bedrifter og de skulle i hvert fald ikke glemmes. De to billedsider har været beskrevet og tolket i det uendelige, men der er efterhånden enighed om at dyret er et symbol på magt – et kongeligt symbol. Til gengæld er det blevet diskuteret om dyret forestiller en løve eller en drage.

På stenens tredje side med Kristusfiguren kombineret med teksten "og gjorde danerne kristne", synes symbolikken dog helt klar. Kristendommen var i fremmarch overalt i Europa, og Harald kom til at fremstå som den første kristne konge i Danmark. Et stærkt signal såvel til udlandet som til hjemlige stormænd.¹¹ Det er dog først i 1800-tallet, at det endeligt bliver fastslået, at det er Kristus som ses afbilledet. Tidligere tolkedes figuren som et billede af Harald selv.¹² Selv mange år senere kan der ske en smutter i forbindelse med, hvad det egentlig er man ser på stenen. Museets tidligere leder, Ole Faber, fortæller således om en pudsig episode, hvor en daværende kustode ville beskrive et eller andet vedrørende Jellingstenskopien foran museet og i den forbindelse siger: "– du ved godt den side med klovn!"

Processen og resultatet

Tilbage til Varde. I forbindelse med opmalingen af Jellingstenen i 2020 prøvede vi så vidt muligt at følge i Moltkes fodspor og efterligne hans komposition og farvevalg. Først blev stenene omhyggeligt skrubbet og skuret med vand og algefjerner. Der sad mange alger og mos i de små sprækker, man da stenene gerne skal holde mange hundrede år endnu, blev der ikke taget hårdere metoder i anvendelse og undertegnede, som har taget initiativet til opmalingen, forbød anvendelse af højtryksrensere. Der har efter alt at dømme været anvendt højtryksrensere i 1988, hvilket betyder at overfladen er meget ru. De små sten i cementen træder tydeligt frem, og gør overfladen vanskelig at farvelægge. Efter endt rengøring blev det tid til at blande malingen efter Moltkes opskrift. I museets arkiv fandtes nogle ældre farvefotos fra dengang i 1976, hvor stenen stod nymalet, og med dem som forlæg gik museumsassistent Bent Ejner Nielsen i gang. Han havde prøvet det før, idet det også var ham der

opmalede stenen i 1988. Han har også stået for malingen af blomsterne på Jugendhuset, Lundvej 39 i Varde. Bents pension nærmede sig, hvilket var endnu et incitament til at få opgaven udført nu, mens hans ekspertise var i huset. Arbejdet begyndte i slutningen af september i fint vejr og Bent fik på rekordtid malet den lille sten. Men da

vejrudsigten tydede på mere og mere regn, blev der rejst et partytelt hen over den store Jellingsten, så arbejdet kunne fortsætte på trods af vejret. På museet er vi ganske godt tilfredse med resultatet og synes at de farverige sten er smukke. Vi ved selvfølgelig ikke om Gorm den Gamle og Harald Blåtand ville have været tilfredse.

Bent Ejner Nielsen opmaler Kristus-siden på Jellingstenen.

Hygge i teltet.

Ganske pudsigt og uden nogen som helst koordinering havde Nationalmuseet samtidig valgt at genmale deres kopi af Jellingstenen, som står i Hvidovre. Den stod som sagt oprindeligt i Nationalmuseets gård og var dekoreret af kunsthistorikeren R. Broby-Johansen. Det var faktisk hans

fortolkning Erik Moltke ikke brød sig om, hvilket medførte, at han gav sig i kast med Varde Museums kopi. I denne omgang har Nationalmuseet valgt ikke at efterligne Broby-Johansens forlæg, men har lavet en nyfortolkning.

Lene B. Frandsen kan kontaktes på: lbf@vardemuseum.dk

Jellingstenskopi nymalet 2020 af Nationalmuseets eksperter. Her er tale om en nyfortolkning af hvordan Haralds sten kunne have set ud. Udgangspunktet for farvevalget er, at der skulle praesles og de dyreste farver er valgt. Stenen står i Hvidovre. Foto: Mie Behrmann Jensen.

Noter

1. Claus K. Jensen: Museet for Varde By og Omegn i 100 år. I: Tine Lorange m.fl. (red.) *100 fortællinger fra Varde By og Omegn*. Varde 2012.
2. Anne Pedersen: *Harald Blåtands runesten – ude og hjemme*. Paris <http://jelling.natmus.dk/om-jelling/harald-blaatands-runesten-ude-og-hjemme/paris-1889/>
3. Pedersen: *Harald Blåtands runesten – ude og hjemme*, San Fransisco <http://jelling.natmus.dk/om-jelling/harald-blaatands-runesten-ude-og-hjemme/san-francisco-1915/>
4. Pedersen: *Harald Blåtands runesten – ude og hjemme*, Utrecht <http://jelling.natmus.dk/om-jelling/harald-blaatands-runesten-ude-og-hjemme/utrecht-1936/>
5. Pedersen: *Harald Blåtands runesten – ude og hjemme*, London <http://jelling.natmus.dk/om-jelling/harald-blaatands-runesten-ude-og-hjemme/london-1955/>
6. Pedersen: *Harald Blåtands runesten – ude og hjemme*, Tokyo <http://jelling.natmus.dk/om-jelling/harald-blaatands-runesten-ude-og-hjemme/tokyo-1976/>
7. Ludv. F.A. Wimmer: *De Danske Runemindesmærker*, Haandudgave ved Lis Jacobsen. København 1914. s. 54.
8. Lisbeth M. Imer & Roberto Fortuna: *Danmarks runesten – En fortælling*. København 2016, s. 163.
9. Imer & Fortuna, s. 177.
10. Wimmer, s. 55-56.
11. Imer & Fortuna, s. 178.
12. Pedersen: *Gorm, Harald og Thyra*. <http://jelling.natmus.dk/om-jelling/gorm-harald-og-thyra/>
13. R. Broby Johansen: *Hverdagskunst – verdenskunst*. København 1946, s. 78.

Jellingstens kopi som den så ud i Nationalmuseets gård med Broby-Johansens fortolkning af farverne.¹³